

Павел Дайлід
(Івацэвічы)

Паляшук Іван Кляўчэня: з Арміі Андэрса ў Сібір

Адной з невядомых старонак гісторыі Беларусі з’яўляецца пытанне ўдзелу беларусаў у Другой сусветнай вайне ў складзе польскай арміі пад камандаваннем генерала Уладыслава Андэрса. 2007 год у Польшчы быў абвешчаны годам імя гэтага славутага генерала. Беларусы ж сёння амаль зусім не ведаюць пра баявы шлях сваіх землякоў у Арміі Андэрса. Гэтае няведанне сталася вынікам дзесяцігоддзяў існаваўшай забароны ў савецкім грамадстве на любое крананне азначанай тэмы. Дык што гэта за армія такая і які лёс вайскоўцаў гэтай арміі? На гэтыя пытанні можа адказаць тыповая жыццёвая гісторыя аднаго з „андэрсаўцаў” — палешука Івана Аляксеевіча Кляўчэні.

Іван Кляўчэня нарадзіўся ў 1912 г. у вёсцы Будча сучаснага Ганцавіцкага раёна ў сялянскай сям’і. Яго свядомае жыццё праходзіла ў час, калі Заходняя Беларусь уваходзіла ў склад Польшчы. Вёска Івана знаходзілася амаль ля самай мяжы з БССР. І, дарэчы, паміж роднай Будчай і суседняй вёскай Чудзін знаходзіўся памежны корпус польскіх войскаў — Людвікава. Як успамінала жыхарка вёскі Будча Анастасія Дайлід: „У Людвікава войска стаяла, кашары (казармы — *аўт.*), салдаты служылі з усяе Заходняй Беларусі. А як стала вайна (паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь у верасні 1939 г. — *аўт.*), войскі адышлі, дык будчакі ды чудзінцы разабралі тыя цагляныя кашары, некалькі сцен толькі засталася”¹.

У першай палове 1939 г. Іван Аляксеевіч Кляўчэня быў прызваны ў польскае войска і ў складзе батальёна Корпуса Аховы Памежжа „Людвікава” ўдзельнічаў у баявых дзеяннях супраць Чырвонай Арміі. Аднак вельмі хутка трапіў у савецкі палон.

Згодна з рапартам шэфа XII аддзела Генеральнага Штаба Чырвонай Арміі, у савецкі палон трапілі 4963 беларусы. Пэўная частка з іх была вызвалена, астатнім жа, у тым ліку і Івану Кляўчэні так не пашэнціла (тых, хто служыў у польскіх памежных войсках не вызвалілі). Гэтыя палонныя былі накіраваны ў прамысловыя лагеры Народнага камісарыята чорнай металургіі — у Крывы Рог, Данбас і Запарожжа. Да сярэдзіны 1941 г. у Ровенскім лагеры знаходзілася 2318 беларусаў, Крыварожскім — 2046, Запарожскім — 400². Да нападу Германіі на Савецкі

¹ Успаміны Анастасіі Лукашаўны Дайлід, 1928 года нараджэння, жыхаркі вёскі Будча, запісаныя аўтарам 21.10.2006 г.

Саюз лагеры апошняга напоўніліся яшчэ і дэпартаванымі былымі грамадзянамі II Рэчы Паспалітай, колькасць якіх па розных падліках складала да 120 тысяч чалавек³.

Таму калі ў выніку савецка-польскага пагаднення ад 30 ліпеня 1941 г. (пасля нападу Германіі на Савецкі Саюз) на тэрыторыі СССР з польскіх палонных пачало стварацца польскае войска пад камандаваннем генерала Уладыслава Андэrsa, многія беларусы не раздумаючы ўступалі ў яго, запісваючыся палякамі. Тое самае ў жніўні 1941 г. зрабіў і Іван Кляўчэня, стаўшы вайскоўцам Арміі Андэrsa.

Да жніўня 1942 г. Армія Андэrsa аператыўна падпарадкоўвалася камандаванню Чырвонай Арміі, складалася з 6 пяхотных дывізіяў і іншых часцей і службаў. Калі гаварыць пра колькасць склад Арміі Андэrsa, то ў сакавіку 1942 г. яна налічвала 66 тысяч чалавек, а ў ліпені 1945 г. — больш за 228 тысяч чалавек⁴.

У сакавіку-красавіку і жніўні 1942 г. Армія Андэrsa была эвакуіравана на Сярэдні Усход — у Іран, Ірак і Палесціну. Там яна аб'ядналася з Польскім Войскам на Сярэднім Усходзе ў Польскую Армію на Усходзе, якая дзейнічала на тэрыторыі Ірака. А ў чэрвені 1943 г. з яе складу быў вылучаны 2-гі Польскі корпус, які на чале з Уладзіславам Андэрсам быў накіраваны ў Паўночную Афрыку.

Паляшук Іван Кляўчэня ў 2-м Польскім корпусе ваяваў у складзе 3-й Дывізіі карпацкіх стральцоў. Сярод вайсковых адзінак 2-га Корпуса найбольш беларусаў было ў гэтай дывізіі (22%), а таксама ў 5-й Крэсавай дывізіі (45%)⁵.

З Афрыкі ў студзені-лютым 1944 г. Армія Андэrsa была пераведзена ў Італію. Тут перад саюзнікамі (Брытанія, ЗША, Францыя) паўстала задача прарыву моцных нямецкіх загараджальных ліній „Гітлер” і „Густаў”, якія перашкаджалі далейшаму наступленню на поўнач. Адным са стратэгічных пунктаў лініі „Густава” быў кляштар Монтэ-Касіна, які знаходзіўся на недаступнай вяршыні гары. У гэтым кляштары бенедыктынцаў размяшчаліся некалькі батальёнаў элітнай 1-й парашутнай дывізіі Вермахта. Спробы прарыву 5-ай арміі ЗША і 8-ай Брытанскай арміі на поўнач завяршыліся няўдачай і баі зацягнуліся да мая. Страты саюзнікаў склалі звыш 52 тысяч чалавек, з якіх 8340 загінулі⁶.

² Ю. Грыбоўскі, *Монтэ-Касіна: невядомыя старонкі беларускай гісторыі* — www.kamunikat.org

³ Я. Мірановіч, *Найноўшая гісторыя Беларусі*, Санкт-Пецярбург 2003, с. 124.

⁴ *Андэrsa армія*, [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, т. 6, кн. 2, Мінск 2003, с. 317-318.

⁵ Там жа.

⁶ Ю. Грыбоўскі, *Беларусы ў Польскім Войску ў СССР, Польскай Арміі на Усходзе*,

У маі 1944 г. задача прарыву лініі „Густава” была ўскладзена на 2-гі Польшкі корпус. 5-я Крэсавая дывізія павінна была авалодаць ключавымі кропкамі нямецкай абароны на ўзвышшы Відма (польск. — прывід) і Сан-Анжэла. Тым часам 3-я Дывізія карпацкіх стральцоў ішла на штурм кляштара Монтэ-Касіна.

Штурм пачаўся ў ноч з 11 на 12 мая. Немцаў выбілі з пярэдніх ліній абароны, аднак умацавацца не ўдалося. Несучы адчувальныя страты, давляюся адступіць і здаць пазіцыі. Чарговая спроба штурму была прызначана на ноч з 17 на 18 мая. Гэтая спроба аказалася паспяховай, над кляштарам узвіўся бела-чырвоны польскі сцяг. Яшчэ некалькі дзён спатрэбілася на здабыццё астатніх нямецкіх пазіцый⁷.

У выніку бітвы 2-гі Польшкі корпус страціў 924 чалавекі забітымі, сярод якіх былі 264 ураджэнцы Беларусі. Акрамя таго, варта прывесці лічбы загінуўшых нашых землякоў падчас іншых баталій на Апенінскім паўвостраве: Ларэта — 234, Касамасіма — 72, Балонія — 287, іншыя месцы — 11. Усяго ж ад моманту стварэння Арміі Андэрса загінулі 1583 беларусы⁸.

Сведчаннем адвагі нашых землякоў з’яўляюцца сотні прозвішчаў беларусаў сярод кавалераў Памятнага крыжа Монтэ-Касіна і іншых высокіх узнагарод.

Іван Аляксеевіч Кляўчэня таксама атрымаў Памятны крыж Монтэ-Касіна. Ён удзельнічаў у непасрэдным штурме кляштара ў складзе 3-й Дывізіі карпацкіх стральцоў. З успамінаў яго брата, Канстанціна Аляксеевіча, нам удалося высветліць, што Іван Кляўчэня быў сур’ёзна паранены і трапіў у шпіталь, а па вяртанні на Радзіму „ён вельмі моцна кульгаў”⁹. Невядома, праўда, быў ён паранены пад Монтэ-Касіна, ці пазней, але ледзь не да 1947 г. Іван Аляксеевіч знаходзіўся ў шпіталі ў Шатландыі.

Пасля вайны ўсім жадаючым з Арміі Андэрса давалася брытанскае грамадзянства, або магчымасць выехаць у любую краіну свету, у тым ліку і ў СССР. Многія былыя вайскоўцы засталіся, а іншыя, хто меў сем’і, або каго апанавала туга па Радзіме, вярнуліся дадому. На працягу 1946-1948 гадоў каля тысячы былых вайскоўцаў Арміі Андэрса вярнуліся ў Беларусь.

Другім Польшкім корпусе (1941-1947), [у:] Беларусы ў бітве за Монтэ-Касіна, Мінск 2006, с. 17.

⁷ М. Сінкевіч, *Беларусы ў Арміі Андэрса*, „Гістарычная Брама”, 1997, № 3-4 — <http://brama.brest.by/nomer3-4/artic04>

⁸ Ю. Грыбоўскі, *Монтэ-Касіна: невядомыя старонкі беларускай гісторыі* — www.kamunikat.org

⁹ Успаміны Канстанціна Аляксеевіча Кляўчэні, 1939 года нараджэння, жыхара вёскі Будча Ганцавіцкага раёна, запісаныя аўтарам 21.10.2006 г.

Іван Кляўчэня вярнуўся ў родную Будчу да сямейнай гаспадаркі з шатландскай вайскавай базы Стюардтон (Stewardton) у 1947 г. І калі ў 1939 г. ён сыходзіў у польскае войска з Лунінецкага павета, то цяпер з яго ўжо быў вылучаны Ганцавіцкі раён, жыццё ў якім імкліва мянялася. Паўсюдна, нягледзячы на нежаданне большасці палешукоў, ішла агітацыя за ўступленне сялян у калгасы, якая суправаджалася запалохоннем, дыскрымінацыйнай падатковай палітыкай у адносінах да аднаасобнікаў, а часам нават і рэпрэсіямі.

Да 1948 г. у Ганцавіцкім раёне існавалі толькі 4 калгасы. Аднак ужо ў 1949 г. быў узят курс на масавую калектывізацыю сельскай гаспадаркі і за адзін толькі гэты год у Ганцавіцкім раёне былі ўтвораныя 33 новыя сельгасарцелі¹⁰.

18 сакавіка 1949 г. і ў Будчы быў створаны калгас, які атрымаў назву „Чырвоны партызан”. З 295 гаспадарак, якія на той час былі ў вёсцы, на момант арганізацыі ў калгас уступіла 41 сям’я. А па стане на 20 лістапада ў калгасе „Чырвоны партызан” было ўжо 109 сялянскіх гаспадарак¹¹. Сведка тых падзей Анастасія Лукашаўна Дайлід на пытанне, як уступалі ў калгас, адказала па-простаму і недвухсэнсоўна: „Хто сам, а каго за шкірку, ды й цягнуць...”.

Сям’я Івана Кляўчэні, нягледзячы на тое, што не была заможнай і не мела шмат зямлі, не ўступала ў калгас. Паводле успамінаў Канстанціна Кляўчэні, гэтага не жадаў бацька Аляксей Аляксеевіч. Трымалі некалькі кароў, коней і жылі са сваёй працы.

У ноч з 31 сакавіка на 1 красавіка 1951 г. органы МДБ правялі масавую акцыю па арышце і дэпартацыі разам з сям’ямі былых вайскоўцаў Арміі Андэрса ў Іркуцкую вобласць. У якасці асноўнага матыву фігуравалі фармулёўкі: „не браў удзелу ў Вялікай Айчыннай вайне... не мае асаблівых заслугаў перад савецкай радзімай... знаходзіўся ў гады вайны за мяжой... служыў у арміі здрадніка Андэрса”. Вядомы прозвішчы 890 андэрсаўцаў, якія былі дэпартаваныя ў Сібір. З іх 285 — адзначаныя Памятным крыжам Монтэ-Касіна¹².

У гэтую самую ноч была арыштаваная і сям’я Івана Кляўчэні. Паводле ўспамінаў Канстанціна Кляўчэні, „прыехала НКВД з аўтаматамі. Двое на вуліцы чакалі, а двое зайшлі ў хату. Пачалі брата (Івана — *аўт.*) дапытваць, каб нейкія паперы падпісаў, быццам „зменнік Родины”. Потым забралі ўсе дакументы і нас усю сям’ю завезлі ў Сібір у Іркуцкую вобласць, Чарамхоўскі раён у пасёлак Кірпічны. Забралі

¹⁰ Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (далей: ДАБВ), ф. 7581, воп. 3, спр. 869, арк. 9-297.

¹¹ ДАБВ, ф. 7581, воп. 3, спр. 870, арк. 45-46.

¹² Ю. Грыбоўскі, *Беларусы ў Польскім войску ў СССР...*, с. 24.

бацьку Аляксея Аляксеевіча, брата Івана, мяне і сястру Вольгу. Бацька і брат працавалі там на цагляным заводзе, а я скончыў школы 4 класы і таксама пайшоў працаваць. У 1953 г. памёр Сталін, то нас у 1957 г. вызвалілі і мы вярнуліся ў Беларусь. Сястра ў Сібіры выйшла замуж і пераехала з мужам жыць у Салігорск. Брат памёр яшчэ ў Сібіры, сэрца не вытрымала. То ў вёску прыехалі мы з бацькам удваіх. Вярнуўшыся, даведаліся, што гаспадарку нашу забралі ў калгас, то і я пайшоў у калгас пасвіць жывёлу.

Канстанцін Кляўчэня, 2006 г.

Хата наша стаяла, пакуль адрамантавалі, то пажылі ў сваякоў... Па вёсцы праехалі, людзі нам сабралі бульбы, яшчэ нечага, пакрыху развялі. Потым я ажаніўся, а бацька хутка памёр, бо старэнькі ўжо быў...”.

Такім чынам, Іван Кляўчэня не дачакаўся вяртання на Беларусь. На сёння не засталася не тое што яго ўзнагарод, але нават і фотакарткі гэтага чалавека, пражыўшага такое геаграфічнае жыццё, якое скончылася так трагічна. Не пакінуў гэты чалавек і нашчадкаў. Не паспеў...

А ягоны брат, Канстанцін, які падлеткам спрабаваў збегчы з халоднай Сібіры (ад’ехаў ад Іркуцка кіламетраў ля 100, пакуль яго не знялі і не вярнулі назад), усё ж вярнуўся на Радзіму ў 1957 г. Але кім ён вярнуўся? „Ворагам народа”, юнаком з назаўсёды паламаным жыццём. І ўсё гэта толькі таму, што ягоны брат Іван змагаўся з фашызмам у складзе польскай арміі пад англійскім камандаваннем.

Сям’я Канстанціна Кляўчэні да 2008 г. (!) не ведала, што яна рэабілітаваная. Дачка Канстанціна Кляўчэні „пісала заяву ў Ганцавічы” ў канцы 90-х гадоў мінулага ўжо стагоддзя, але ніякага адказу не дачакалася. Канстанцін Кляўчэня ж не бачыў у гэтым вялікага сэнсу. Ён жыў сабе з ярлыком „ворага народа”, перадаючы яго з пакалення ў пакаленне сваім ужо ўнукам, адным з якіх з’яўляецца і аўтар гэтага артыкула.

Я ж пачаў даследаваць тэму арміі Андэрска падчас вучобы на гістарычным факультэце. Падштурхнула мяне да гэтага менавіта імкненне даведацца праўду адносна гісторыі ўласнага роду. Падчас высвятлення акалічнасцей баявога шляху Івана Кляўчэні былі зробленыя пісьмовыя запыты ў аддзел ЗАГС горада Чарамхова Іркуцкай вобласці (дзе сям’я знаходзілася ў ссылцы), а таксама ў аддзел УВД па Брэсцкай воб-

ласці і ў Міністэрства абароны Брытаніі. У выніку ўдалося высветліць, што Іван Кляўчэня акрамя польскай узнагароды — Крыжа за бітву пад Монтэ-Касіна № 6524, атрымаў яшчэ і 4 брытанскія медалі. І ёсць спадзяванні, што ўзнагароды, альбо іх дублікаты сям’я яшчэ зможа атрымаць... Але гэта ўжо другая гісторыя...